

ЗМІСТ

ВСТУП	6
I. КОНЦЕПЦІЯ УПРАВЛІННЯ В ПІДНЕБЕСНІЙ	11
Вступ	13
1. Шлях «Дао»	13
2. Правитель – «Благородний муж»	16
3. Законники: страх замість совісті	21
4. Сюнь-цзи: спочатку плоть, а потім дух	25
5. Моїзм: любов всіх до всіх	29
Питання для самоконтролю	31
II. ФІЛОСОФІЯ УПРАВЛІННЯ	
В ДАВНІЙ ГРЕЦІЇ	32
Вступ	34
1. Законодавець Солон	35
2. Епоха Перікла	37
3. Досократики: дискурси про закон і свободу управління	40
4. Концепція управління Платона	43
5. Арістотель: вчення про політику і владу	48
Питання для самоконтролю	53
III. ОСОБЛИВОСТІ ФІЛОСОФІЇ УПРАВЛІННЯ В	
СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ	54
Вступ	56
1. Царський період	58
2. Система управління Римської республіки	60
3. Епоха імперії	63
4. Відношення до життя і влади у філософії стоїцизму	66
5. Цицерон про державний лад і правителя	70
Питання для самоконтролю	72
IV. ЦЕРКВА І ВЛАДА: УПРАВЛІННЯ В ЕПОХУ	
ТЕОЦЕНТРИЗМУ	73
Вступ	75
1. Кесарю – кесарево, Богу – Божове	77

2. «Всяка влада від Бога»	80
3. «Вікарій Ісуса Христа»	83
4. Проблема правління в системі теократичної освіти	86
5. Соціальна піраміда Томи Аквінського	88
6. Дискусії про владу в епоху пізнього середньовіччя	91
Питання для самоконтролю	95

V. КОНЦЕПЦІЇ ПОЛІТИКИ І ВЛАДИ В ЕПОХУ РЕНЕСАНСУ ... 96

Вступ	98
1. Соціально-культурний зміст епохи Ренесансу	99
2. Гуманізм як основа нової еліти	101
3. Формування структури ренесансного суспільства	104
4. Концепція правителя в теорії Нікколо Макіавеллі	107
5. Політична теорія Жана Бодена	111
Питання для самоконтролю	112

VI. НОВИЙ ЧАС: СТВЕРДЖЕННЯ «ЕГО» В УПРАВЛІННІ 113

Вступ	115
1. Абсолютизм як система управління	116
2. «Держава – це Я!»	119
3. Фактор раціоналізму у формуванні нової системи управління	121
4. «Левіафан» Томаса Гоббса	124
Питання для самоконтролю	129

VII. ІДЕЇ НОВОЇ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ І ВЛАДИ В ЕПОХУ ПРОСВІТНИЦТВА 130

Вступ	132
1. Лібералізм: становлення	133
2. Філософія та програма ліберальної держави Джона Локка	136
3. Вчення про державу Девіда Юма	138
4. «Дух законів» як програма Просвітництва	140
5. Ідея «просвіченого» монарха	144
Питання для самоконтролю	151

VIII. ПРОБЛЕМА УПРАВЛІННЯ У ФІЛОСОФІЇ НІМЕЦЬКОЇ КЛАСИКИ 152

Вступ	154
1. Примат «практичного розуму» у філософії Імануїла Канта	155
2. Концепція права і держави у філософії Йоганна Готліба Фіхте	159

3. Свобода як основоположний принцип суспільного порядку у філософській системі Георга Гегеля	161
4. Розуміння держави і влади в марксизмі	164
Питання для самоконтролю	169

ІХ. РАЦІОНАЛЬНИЙ ТА ІРРАЦІОНАЛЬНИЙ ТИПИ

УПРАВЛІННЯ	170
Вступ	172
1. Раціоналізм і політика	173
2. Раціональність з точки зору Джона Сьорля	177
3. Лібералізм і ефективність раціональної влади	181
4. «Воля до влади» Фрідріха Ніцше: «pro і contra»	184
Питання для самоконтролю	188

Х. АНТРОПОЛОГІЯ ВЛАДИ

Вступ	189
Вступ	191
1. Каузально-антропологічний підхід до влади	193
2. Влада і селективність в антропологічній перспективі	196
3. Ірраціональність влади	198
Питання для самоконтролю	202

ХІ. ЕТОС ЕЛІТИ

Вступ	203
Вступ	205
1. Основні концепції еліти	208
2. Структура еліти	214
3. Проблема відтворення еліти	221
4. Еліта чи лідерство?	227
Питання для самоконтролю	230

ХІІ. ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ЕЛІТА

Вступ	231
Вступ	233
1. Інтелектуальна еліта: сутність і зміст	236
2. Критерії формування інтелектуальної еліти	238
3. Національна інтелектуальна еліта в модернізаційних процесах України	240
Питання для самоконтролю	246

ЗАКЛЮЧНЕ СЛОВО

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

ВСТУП

«Яким є спільне поле між філософією і менеджментом? Обоє мають справу з людською дією, її якістю в процесі досягнення мети із необхідністю координації людських дій»

Петер Козловські

Кожна людина, яка прийшла в професійну політику, свідомо вибрала метою свого життя досягнення влади. А вона означає управління і відповідну йому посаду. У чому сенс і привабливість такої мети?

У квітні 1814 року у замку Фонтенбло біля Парижа маршал Ней ставить імператора Наполеона перед фактом неможливості подальшого опору арміям європейської коаліції і просить його відмовитися від трону. «О Ней, Ней, – відповів імператор. – Ти знаєш, що таке трон? Це всього лише прикрашений предмет меблів. Основне, що стоїть за ним: мій розум, моя гідність, мої амбіції, мої бажання, мої надії, моя уява, і головне – моя воля!».

Очевидно, саме цим можна пояснити нескінченний шерех війн в історії – між народами, країнами, громадянами, сім'ями. Друзі ставали ворогами, брат йшов на брата. Причин для кожної війни багато, в тому числі один із семи смертних гріхів, про які говориться в Святому Письмі. Але найголовніша причина – спокуса влади, можливість одержати право підкоряти всіх і вся своїй волі, своїм бажанням, своїм прихотям.

Знаходження у владі дає право не лише управляти соціальними і політичними процесами, але й, що найголовніше, безпосередньо розподіляти фінансові ресурси. Очевидно, це найбільш привабливий аспект належності до влади. Крім того, влада відкриває шлях належності до еліти, у тому числі й до міжнародної. І впевненість у тому, що ти є творцем історії, будівничим своєї країни, відповідальним за добробут і щастя свого народу.

Однак управлінські шляхи і методи реалізації цього завдання в кожному епоху були різними. Історична ретроспектива дозволяє побачити не лише відповідність (або не відповідність) форми управління в той чи інший період, але й усвідомити роль менеджера, який створює цю епоху. Саме він, менеджер, управлінець, правитель створював або передумови для прогресу, або перепони для його здійснення. Це як і варварство, яке може бути двох типів: одне «руйнує», а друге «створює». І не завжди останнє може бути кращим по відношенню до першого.

Якщо розглядати історію в контексті управління, то ми побачимо наступну картину. В рабовласницькому суспільстві палка, батіг, покарання голодом – необхідна і цілком нормальна функція управління повністю підневільними працівниками. Причому в цих умовах менеджер (правитель, господар, управляючий) сам повинен володіти немалою силою, постаючи в якості двигуна, «мотора», умовою початку і продовження трудового процесу. Він повинен його постійно «заряджати» і «підігрівати». У наш час там, де дотримуються хоча б елементарних прав людини, подібне не спостерігається.

У феодальному суспільстві ситуація змінюється. Відчувався вплив, окрім всього іншого, християнської релігії. Управлінець застосовував силу тільки в стані гніву, роздратування, сильного емоційного збудження. Адаже керувати все рівно приходилося безпосередньо, показуючи, «що», «як» і «кому» потрібно робити. По відношенню до особистого життя працівника менеджер брав на себе майже повну відповідальність за його життя. Пряма включеність у виробничий або військовий процес – характерна риса управління у всіх традиційних доіндустріальних, премодерних суспільствах. Воно фізичне, предметно-чуттєве, *афективне*.

Безпосереднє, пряме, «контакне» управління в ХХ столітті стало відступати під впливом пильної уваги «демократичної» спільноти, «борців за права людини». Пріоритет переходить до *сфери духа*, «свідомості» (особливо в радянській країні). Підлеглих «викликають на килим», їх «ставлять на вид», оголошують «догану», що супроводжується лайкою, загрозою позбавити пре-

мії або звільнити, а також настановами і зверненням до «совісті» тощо. Все чуттєво, але на дистанції, «без рук». Відчуження менеджера від керованої спільноти доходить до того, що «догана» може доводитися через вивішування листка нагору (наказу) на дощці об'яв. Ланцюг посередників між вищим керівництвом і виконавцями стає все довшим.

Однак менеджер в цій ситуації повинен знати свою справу, якою управляє, він дає вказівки, розпорядження по організації виробництва. А іноді і сам повинен вміти виконувати те, що наказує. У важких ситуаціях він може це продемонструвати, показуючи тим самим свою перевагу над підлеглими. Для цього важливий досвід, життєва мудрість, здатність направляти підлеглих (працівників) на досягнення поставлених цілей. Посилаючи імпульси до діяльності, позбавляючи і нагороджуючи, вимагаючи і оцінюючи результати, він «заряджає» підлеглих енергією і бажанням працювати. Це вольове, харизматичне управління. *Духовне, або свідоме.*

Таке управління і сьогодні залишається зразком. Коли вибирають лідера (країни, регіону, колективу тощо), завжди орієнтуються на його особливі, особистісні якості, на його авторитет, харизму. У керівника, менеджера також хотіли б бачити подібні якості і сьогодні.

Разом з тим воно відходить в минуле в зв'язку з переходом світу до інформаційно-цифрової реальності. Тепер на перший план виступає пошук раціональної схеми роботи, оптимізація взаємодії фінансових і матеріально-енергетичних потоків. Працівників організовує конвеєр, що безперервно рухається, в який вони включені буквально, прямо або опосередковано, як логіку загального технологічного ланцюга. У процесі самої роботи їх не потрібно стимулювати ні фізично, ні духовно. У випадку дисфункціональної поведінки їх заміняють, подібно відбракованим деталям. Сам управлінець не зобов'язаний знати ні саме виробництво, ні зайнятих в ньому людей. До їх особистого життя йому немає ніякого інтересу. Маючи про виробництво досить приблизне уявлення, він маніпулює контурами різних господарських

зв'язків, прагнучи замкнути їх на себе. Для його особистості важливий інтелект, як можна більш повне володіння інформацією, вміння прораховувати ситуацію. А на вищому рівні не стільки давати розпорядження, скільки домовлятися. Це управління логічне, прагматичне. *Раціональне.*

Вихолощення з менеджерської практики особистісного, владного, тілесно-духовного компонента актуалізує критику «міфів і легенд» про роль людини в ньому, про видатних суб'єктів цієї сфери, «гуру», які силою свого авторитету і впливу на людей досягали вражаючих результатів. «Харизматиків» дискредитують, і взагалі вимагають покінчити з «менеджерським свавіллям», коли керівник дозволяє собі приймати самостійні рішення.

У цьому підході до розуміння призначення менеджера прослідковується замовлення об'єктивних обставин на суто *функціональне* управління. Воно реалізується в логістичній організації господарських сесій, все більше розширюється, набуває глобальних масштабів. Модель безлюдного автоматизованого заводу виходить за межі місця-будови-цеху і функціонує як детерентована система, своєрідний сюрреал. У замкненому інформаційно-цифровому контурі необхідність суб'єктного (особистого) втручання є виразом недосконалості вибраної схеми. Ідеалом управління стає його відсутність. А без особистості воно втрачає своє призначення.

Своєрідність сучасного управління прослідковується у тому, що менеджер розуміється в якості спеціаліста, який розробляє плани, назначає, що і коли робити, як і хто буде виконувати намічене. Він розробляє робочі процедури (технології) стосовно до всіх стадій управлінського циклу, здійснює контроль. Тут не передбачається ні вольової, ні якоїсь іншої ініціативи чи активності. Не враховуються й особисті якості працівника і його життєві обставини. Це скоріше коло обов'язків спеціаліста по складанню інструкцій і схем діяльності. *Управлінське відношення редукується до технологічного, перетворюючись, по суті, в програмування.* Спочатку «ручне», а потім комп'ютерне, машинне. Управлінець сам стає виконавцем. Виникає «інформаційний ме-

неджмент», що кваліфікується як «нова ера» в управлінні. Але людина в ньому присутня в кращому випадку в якості фактора. Це безсуб'єктне, деперсоналізоване автоматичне (не) управління. *Програмування*. Тут особистість, її харизма не потрібні.

Виходом із суперечностей між кранощів силового, авторитарного управління і автоматичним програмування всієї життєдіяльності людини є орієнтація на *самоуправління*. На його діалогічні форми. В ситуації сьогодення, коли формується все більш замкнена на себе ноотехносфера, здатна до саморозвитку, це можливо при свідомому обмеженні програмування. Особливо у вирішенні гуманітарних й екзистенційних проблем. Не все, що здійснюється комп'ютерно й інформаційно, доцільно здійснювати. Потрібні свідомий вибір й опір бездумному інноваційному, що дозволить управляти технікою. Але чи можливо сьогодні розраховувати на свідомість, коли скрізь і у всьому на кожному місці стоїть вигода, інтерес, прибуток?

Зазначені прагнення ніколи не були малозначущими, породжували суперечності й зневіру в можливість справедливого життя для людини. Проте на захист оптимізму і віри в добро завжди, починаючи з часу свого виникнення, виступала філософія. Тому автори презентованого навчального посібника пропонують поглянути на проблему управління з позицій філософського аналізу. Адже кожен мислитель, пропонуючи свій погляд на світ, на місце в ньому людини та смисл її життя, приходив до аналізу політики, влади, управління та пов'язаних з ними дотичних питань.

Як відомо, філософія вирішує «вічні» питання. Не менш «вічним» є також проблема управління. І в першому, і в другому випадку історія не дає остаточних, кінцевих відповідей, – «істин». Але завжди існує шлях до істини – роздум, міркування, дискусія. Отже, запрошуємо до філософського розмислу стосовно проблем управління, влади, мету і призначення людини в державі.

I. КОНЦЕПЦІЯ УПРАВЛІННЯ В ПІДНЕБЕСНІЙ

Вступ

1. Шлях «Дао»
 2. Правитель – «Благородний муж»
 3. Законники: страх замість совісті
 4. Сюнь-цзи: спочатку плоть, а потім дух
 5. Моїзм: любов всіх до всіх
- Питання для самоконтролю

«Іди служити! – на службі обман,
колючки і страх! Коли небажане гово-
риш – чекає царський гнів; коли царю го-
вориш бажане – чекає обурення друзів»

«Ши цзін» («Книга пісень»)

*Після падіння у 222 році династії Хань в історії Китаю повто-
рювалася одна і та ж модель жорстоких і кривавих переворотів,
які слідували один за одним. Представники армії змовлялися вбити
слабкого імператора, заміняючи його потім на троні сильним ге-
нералом, який засновував нову династію, коронуючи себе самого
імператором. Через кілька років, однак, ситуація повторювалася:
нові генерали, в свою чергу, влаштовували змову і вбивали його,
дружину і дітей. В 956 році генерал Чжао Куан-інь став імпе-
ратором Суном. Він знав і про те, що, ймовірно, буде вбитий че-
рез рік-другий. Як можна зламати існуючий стереотип?*

*Китайське прислів'я порівнює друзів зі щелепами і зубами
небезпечного звіра – якщо ти необережний, він схопить і загри-
зе тебе. Імператору Суну були знайомі щелепи, які загрожували
йому з тих пір, як він став правителем: його «друзі» по армії
проковтнули б його, як шматок м'яса, а якщо б він вижив, «дру-
зі» з уряду спожили б його на вечерю. Імператор Сун не став мі-
рятися силою з «друзями» – він відкупився від генералів гарними
маєтками і тримав їх на відстані. Це був значно кращий спосіб їх
знешкодити, чим вбивство, яке тільки спонукало б інших військо-
вих до помсти. Імператору не важко було розібратися з «друзя-
ми» з числа міністрів. Більшість з них закінчили дні, прийнявши
з його рук келих отруєного вина.*

*Замість того, щоб спиратися на друзів, імператор Сун одного
за іншим перетворював ворогів і противників в найбільш надійних
союзників. В той час як охоплений ревностями друг очікує нових
і нових милостей, ці колишні противники не очікували нічого і от-
римали все. Людина, яка уникнула шибениці, насправді глибоко
вдячна і піде на край світу заради свого рятівника. З часом бувші
вороги стали для імператора вірними друзями. В результаті йому
вдалося зламати страшну полосу переворотів, насилля і громадян-
ської війни. Династія Сун правила Китаєм більше трьохсот років.*

ВСТУП

«Великі справи в Піднебесній обов'язково починаються з дрібниці»

Лао-цзи

Кожна освічена людина знає, що Китай з давніх часів називають *Піднебесною імперією*. Коли говорять сьогодні Піднебесна, то йдеться про Китайську Народну Республіку. Ця назва сягає корінням до давнього міфологічного культу Неба – *Тянь*. Уже в ранніх текстах Небо (Тянь) постає у двох нових значеннях: небо як небесна твердь (китайська держава під небом, звідси Піднебесна); Небо як верховний дух, вищий правитель, що дає право право Неба (*Тянь мін*) земному володарю (*Тянь-цзи*) – *Сину Неба* керувати країною.

Усвідомлення залежності від Неба та впевненість у його підтримці з давніх часів переконувало кожного китайця в тому, що він живе в центрі світу. З його точки зору, усе те, що перебуває поза межами Піднебесної, не відповідає принципам справжньої культури діяльності та життя. Завдяки принципам своєї культури була створена велика і самобутня цивілізація Китаю, яка вже в давні часи вражала досягненнями в області агротехніки, архітектури, виробництва, винахідництва, науки, філософії, культури.

1. Шлях «Дао»

*«Якщо на світанку пізнаєш «дао»,
то на заході сонця можеш помирати»*

Конфуцій

Організація управлінської діяльності в сучасному Китаї своїми досягненнями зобов'язана культурі філософського мислення, сформованому в першому тисячолітті до нашої ери. Основу стародавньої китайської філософії складає вчення про «*Дао*». Роз-

робники цього вчення – *даоси*, серйозно займалися проблемами буття, небуття, становлення, роблячи з цього висновки відносно людського суспільства і діяльності людини в його системі.

«Дао» – і космічний, і моральний закон. Давньокитайська мораль пов'язана з такими уявленнями, як «*лі*» – «шанобливість», «церемоніал», «ритуал»; «*сяо*» – повага до батьків; «*ді*» – повага до старшого брата. Повага до батьків означала і культ предків, і повагу до влади. Тому для психології китайців з давніх часів характерне почуття покірності нижчих вищим за статусом і посадою. Повага до старшого брата, який був насамперед єдиним спадкоємцем в сім'ї, означала також повагу взагалі молодших до старших.

«Дао» означає першоначало і першооснову, а також всеоб'ємний закон світобудови. Аналіз «дао» здійснюється у видатному творенні давньокитайської філософської думки «*Дао де цзин*» («Книга про дао і де»), авторство якої приписують *Лао-цзи* (579 – 499 рр. до н.е.). Буквально «Дао де цзин» перекладають як «*Шлях добра, або книга про силу дії*».

В первісному сенсі ієрогліф «дао» означає *закономірність, закон*. «Дао» – «корінь» неба і землі, породжує речі, він «мати» всіх речей: породжує одне, одне породжує два, два породжує три, а три – всі події і явища. «Дао» не має виду, не видає звуків, не володіє формою. Вода схожа на «дао», а вище добре схоже на воду; коли «дао» перебуває в світі, все суще вливається в нього, подібно до того, як гірські ручаї течуть до рік і морів. «Дао» можна вважати «матір'ю» Піднебесної. Все суще знаходить в «дао» своє джерело і своє завершення.

«Дао» не має імені, воно породжує *буття з небуття*. Буття – «дао», – має *ім'я, фізичним аналогом якого є небо і земля*. Маючи своєю найбільшою субстанцією небуття, всі речі, незважаючи на те, що вони безпосередньо спираються на буття, не міцні, мінливі, вони постійно відходять в небуття, в якому і здобувають свій спокій.

На рівні речей «дао» супроводжується «*де*». «Дао» породжує речі, «*де*» їх вирощує, «*вигодовує*». Жодна річ неможлива без того чи іншого відношення як до «дао», так і до «де».

Знання *безіменного* «дао» особливе, оскільки воно в ньому полягає в мовчанні: «Той, хто знає, не говорить. Той, хто не знає, гово-